

Peter A. G. M. De Smet: *Herbs, Health, and Healers. Africa as Ethnopharmacological Treasury*. Berg en Dal: Afrika Museum, 1999. 180 p.

A könyv szerzője, Peter A. G. M. De Smet klinikai farmakológusként dolgozik a hágai Gyógyszerészeti Kutatóintézetben. Neve nem ismeretlen az etnofarmakológiával foglalkozó kutatók előtt, hiszen számos tanulmánya jelent meg e témakörben, valamint a tradicionális orvoslás, fitoterápia, farmakoterápia témákban is. Mostani kötetét Afrika Szaharától délre élő népei számára ajánlja, ily módon tisztelegve e népek farmakológiai és művészi tudása előtt. A kiadvány a hollandiai Berg en Dal Afrika Múzeumában az elmúlt évben hasonló címen megrendezett kiállítás katalógusa, egy képekkel gazdagon illusztrált kiadvány. A fotóanyag kiváló, a bemutatott tárgyak szépek, a fotókon látható növények felismerhetők, bár kevés a teljes növényt ábrázoló kép. A fotók mellett található adatok tartalmazzák a tárgy előfordulási helyét, méretét, anyagát és a téma rövid leírását. A növényfotók alatt a növény latin nevét, a családot, a növény tradicionális alkalmazásának, hatóanyagainak és a nyugati gyógyászatban való használatának – ha van ilyen – leírását olvashatjuk. A kötet témájában és földrajzilag is nagy területet ölel fel. Ilyen esetben már nagyon nehéz az egyensúlyt megtalálni az általánosítás és a részletes leírás között. A szerzőnek ez sikerült, részben a tanulmányt kiegészítő részletes és hasznos fotóleírásoknak köszönhetően. A kiadványban mindvégig érvényesül az etnofarmakológiai nézőpont, ami azonban nem jelenti azt, hogy az antropológiai kitekintést figyelmen kívül hagyta volna a szerző. Minden téma bemutatásánál a komplex vizsgálatot tartja fontosnak. Bárhol és bármely időben a gyógyítás az egészségről és betegségről alkotott ismereteken, hiedelmeken alapul, s ezek pedig az életről alkotott elképzelésekben gyökereznek. Ahhoz, hogy megértsük egy kultúrában a gyógyítás folyamatát, tanulmányozni kell a – jelen esetben afrikai – életszemléletet is.

A könyv a következő hat fő fejezetre tagolódik: 1. Bevezetés, 2. Egészség, 3. Gyógyítók, 4. Intoxikánsok és mérgek, 5. Etnofarmakológiai perspektíva, 6. Dokumentáció. A főfejezetek rövidebb alfejezetekre oszlanak, amelyek a fő témák több oldalról való megközelítését és bemutatását teszik lehetővé.

A bevezetőben a szerző lefelől az etnofarmakológia fogalmát ismerteti. E terminus azt a tudományterületet öleli fel, amely a tradicionális drogok és mérgek farmakológiai hatását kutatja. Ennek fő iránya az első kézbeli ősi drogpraktikákra vonatkozó megfigyelésektől (korai utazók, antropológusok) a nyers alapanyagok és összetevőik meghatározásán át (biológusok, vegyészek, zoológusok) a kívánt és nem kívánt droghatások kiértékeléséig (farmakológus, toxikológus) mutat.

A világ betegségekkel legsúlyosabban terhelt területei közé tartozik Afrika Szaharától délre fekvő része. Ezt jól illusztrálja egy egészségügyi mutató (DALY), amely szerint az egész világra vonatkoztatott betegségrátából 21 százalék esik erre a térségre. Az *Egészség* című fejezetben található összefoglaló táblázat szerint legmagasabb a fertőző

és paraziták okozta betegségekben szenvedők aránya. Kézzelfoghatóbbá válnak a százalékok azáltal, hogy a fejlett gazdaságú országokkal összehasonlítva mutatja be a főbb betegcsoportok előfordulási arányait. Így például az előbb említett (fertőző és paraziták okozta) betegségtípusnak e térségben 53 százalék az aránya, míg a nyugati előfordulása csupán 4 százalék. Kedvezőbb a helyzet a neuropszichiátriai, keringési, dagantos és más, nem fertőző betegségekre nézve, ugyanis a régióban csupán 34 százalék, míg a fejlett nyugati országokban 93 százalék az előfordulási gyakoriságuk. A térségben súlyos gondot jelent a malária, amely évente kb. félmillió gyermek és ennél kétszer több felnőtt haláláért felelős. A rosszul tápláltság ugyancsak növeli a térségben a halálozási rátát, különösen a gyermekek és az idősek esetében.

A számadatok után a szerző néhány kiragadott példán keresztül mutatja be az ősi betegségtípusokat. Ezek a képzetek a mindent elárasztó életerőben való hiten alapulnak, amely minden teremtménynek létszüksége, nélküle az egészség megóvása vagy visszaállítása nem lenne lehetséges. A Fekete-Afrika területén leggyakrabban előforduló betegségek okozta patológikus elváltozásokat gyakran jelenítik meg szobrokon, maszkokon és egyéb használati tárgyakon is. Ezeket a tárgyakat alkalmazzák a gyógyításban, rontáskor, a rontás elhárításánál, de szolgálhatnak didaktikus vagy morális célt is, és proverbiális jelentésük is lehet. A betegségek orvosi ismertetésénél a szerző a tárgyakon ábrázolt patológias vonásokat az adott betegségben szenvedő személy fényképével is illusztrálja. A leggyakrabban ábrázolt vonások a golyva, az arcon előforduló deformitások, heresérv, púposág, dagadt has (ascites), himlő, bénult végtagok, kóros soványosság. A himlővel kapcsolatban meg kell említeni azt az örömdetes tényt, hogy az utolsó himlős beteget 1977 októberében regisztrálták egy szomáliai kis faluban. A WHO 1950-es években indított himlőellenes kampánya meghozta a sikert, melynek révén a világ megszabadult ettől a rettegett betegségtől.

A harmadik fejezet a tradicionális gyógyítókkal és az általuk alkalmazott praktikákkal foglalkozik. Nagyon nehéz jellemezni egy tipikus afrikai gyógyítót, mivel nagyon sok típusuk létezik. Jellemzésük helyett célszerűbb közös tulajdonságokat keresni náluk, mint például az egészségről, betegségről való hasonló gondolkodás. A tradicionális gyógyítók legtöbbször a betegséget a szociális kapcsolat fogalmaival és cselekményeivel jellemzi, illetve értelmezi (a már említett életerőben való hit mellett). Ezekből következően az alkalmazott kezelések mindig komplex módon zajlanak. A fejezetben a kötet röviden kitér a gyógyítók tudásának megszerzésére, orvosi jártasságukra és az urbanizáció rájuk gyakorolt hatására. A gyógyítók sokféleségét hausza példán mutatja be. (Ha valakit részletesen érdekel a hausza orvoslás, a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtárban megtalálható a szerző által is hivatkozott könyv: Wall, L. L.: Hausa Medicine. Illness and Well-Being in a West-African Culture. Durham: Duke University Press, 1988.)

A professzionális orvoslás nézőpontjából a gyógyítók tevékenységére nézve a szerző négy fő csoportot különít el, amelyek a fejezet fő vázát is adják: ezek a természetfölötti gyógyítás, a gyógynövény-terápia, a szülészet és a sebészet. A természetfeletti hatalmak segítségével történő gyógyítás olyan specialistákat igényel, akik képesek kapcsolatot létrehozni ezen hatalmakkal. Ilyen személyek a térségben mindenhol ismert jósök (jvasok), akik sok helyen egy személyben a gyógyítók is. Ők a tradicionális gyógyítók legfontosabb személyei Afrikában. Ők képesek a rossz, a rontás okát felfedni, értelmezni a betegségeket, vagy éppen leleplezni a bűnösöket. A jósló praktikák közül a jorubák

„Ifa orákulumát” mutatja be részletesen a fejezet. Megemlíti egy-egy példát a közép-afrikai zandéktól és kubáktól, valamint az Elefántcsontparton élő bauléktól. A joruba jóslás alapja egy 256 részből álló verses költemény. Egy-egy vers mitológiai lényekkel benépesített történetet mesél el. A jós bonyolult procedúra segítségével találja meg az őt felkereső páciensre vonatkozó verset. A történetek valamilyen felajánlással végződnek, amit a páciensnek is meg kell tennie egészsége visszanyerése érdekében. Etnofarmakológiai nézőpontból a legérdekesebb jósló módszerek a mérgepróbák, amelyek során különféle növényi mérgeket alkalmaznak a boszorkányság, a bűnösség vagy ártatlanság eldöntéséhez. A leggyakrabban használt növény az *Erythrophleum suaveolens* kérgének főzete volt, amely digitális glikozidokat tartalmaz. A főzet elfogyasztása halállal is végződhetett, ami a bűnösséget igazolta. A természetfölötti hatalmakkal a jóson kívül kapcsolatot tudtak teremteni az imával gyógyítók is. Két típusuk létezik: egyik a tradicionális ráimádkozó, aki az ősi szellemekkel és halottakkal tarja a kapcsolatot, a másik a keresztény imákkal gyógyító. A fotókon a mágikus orvoslás és prevenció gazdag eszköztárát láthatjuk. Például a különleges erővel bíró kongo fétiseket, a jaka nép *mbwoolo* szobrait, a mwona és csam népek gyógyító agyagedényeit. A mágikus praktikák mellett számtalan gyógynövényt is alkalmaztak a specialisták. A herbákat tárgyaló részben a szerző főként olyan növények fényképét mutatja be, amelyek a nyugati olvasó számára mint kerti dísznövények ismertek. Természetesen a tradicionális gyógyítók ennél jóval több fajt ismernek és használnak. A herbák közül vannak olyan fajok, amelyeket mindenki használ otthon a kisebb bajok kezelésére. Sok növény alkalmazásához azonban már specialistára van szükség. A herbalisták két típusa általános: egyik a vándorló gyógynövényárus, a másik helybeli, aki gyakran a jós szerepét is betölti. A hauszáknál azonban háromféle specialista létezik. A legmegbecsültebb a „boka”, akihez tanácsért és gyógyításért az emberek nagy távolságokból is jönnek. A másik a „kantankar”, aki általában a környéken él és gyógyít, a helyi piacokon árulja herbáit. A harmadik típus a „magori” vagy vándorárus, aki főként afrodisziákumokat, a nemi vágyat növelő szereket árul. A gyógyfüveket alkalmazzák forrázatok, főzetek, őrlemények, alkoholos, olajos kivonatok formájában. A növények a gyógyításon túl szimbolikus, proveriális jelentéssel is bírnak. Például egy akan közmondás szerint a házasság olyan, mint a földimogyoró termése, csak miután feltörted, látod meg a tartalmát.

Gyógynövényeket a gyógyítás minden területén használták, így a szülészetben is. A szülést Afrikában még ma is 80 százalékban tradicionális bábák vezetik le, akik általában idősebb nők, de például a Nigériában élő igboknál férfiak is lehetnek. A bábák a szülés levezetésén túl a női bajok és a gyermekbetegségek kezelésével is foglalkoznak.

A sebészetet bemutató rész két fejezetre oszlik, ahol elsőként a kisebb sebészi beavatkozásokat és az ezeknél használatos eszközöket ismerteti a szerző. Ilyenek a köpölyözés, kiégetés, foghúzás, bemetszések, szürkehályog eltávolítása és a rituális műveletek, például a körülmetélés. A komolyabb sebészi alkalmazások közül a trepanációról, csontrakókról és a császármetszésről olvashatunk. A harmadik fejezet záró részében a tradicionális és professzionális orvoslás kapcsolatáról, a tradicionális orvoslás jövőjéről és a professzionális egészségügybe való bekapcsolhatóságáról szól.

A nyugati társadalmakban az intoxikáns fogalmát gyakran a részegség fogalmával párosítják. Ez a fogalomalkotás ilyen formában az Európán kívüli társadalmakban semmiképpen nem állja meg a helyét. Az intoxikánsokat a központi idegrendszerre gyako-

rott hatásuk alapján három fő csoportba oszthatjuk: depresszánsok, stimulánsok és hallucinogének. A negyedik fejezetben a szerző az alkohol, dohány, kávé, *Sceletium* spp., *Catha edulis*, bétel, kóladió alkalmazását tárgyalja. A dohányzásról és kenderkultuszról szóló részben a pipák gazdag képanyagát tárja elénk az archaikus cseréppipáktól a bonyolult alakzatú fém- és fapipákig. A hallucinogén hatást kiváltó növények alkalmazása főként mágikus-vallási ceremóniákhoz kötődik. Afrikában is akad példa ilyen növények használatára, de korántsem olyan elterjedten, mint az amerikai indiánok vadászskultúráinak sámánszertartásainál. A mérgek fejezet néhány vadászatnál használt növényi mérget mutat be, külön tárgyalva a nyílmérgeket és a halászatnál alkalmazott növényi mérgeket.

A katalógus ötödik fejezete az etnofarmakológiai kutatások fontosságára hívja fel a figyelmet, amely nemcsak a fejlődő országok (jelen esetben afrikai), hanem a fejlett országok orvostudománya számára is fontos. A felhozott példák már nemcsak az afrikai tradicionális növényhasználatra korlátozódnak, hanem szélesebb kitekintést adnak olyan etnofarmakológiai kutatási eredményekről, amelyek nyomán gyógyszer formájában használatos készítmények születtek.

Az utolsó fejezetben találjuk a dokumentációt, amely tartalmazza a betegségek rövid orvosi leírásait, a növényi összetevők kémiai ismertetését, a farmakológiai hatások rövid magyarázatát. A kötetet a tematikus rendbe szedett irodalom zárja.